

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՆԱՄԱՆԱՐԱՆ

ԿԱՐՎՊԵՏՅԱՆ ՈՒՒԲԵՆ

ԱՐԱՐԲԱԿԱՆ
ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՆՈՐ
ԵՎ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՒՆԱԿԱՆ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՀՀ ԳԱՎ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՌՈՒԲԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

**ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՆՈՐ ԵՎ
ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ**

Բուհական դասագիրք

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2019

ՀՏԴ 93/94(075.8)
ԳՄԴ 63.3g73
Կ 294

Հաստատված է ՀՀ կրթության, գիտության,
մշակույթի և սպորտի նախարարության կող-
մից որպես բուհական դասագիրք:

Հրատարակման է երաշխավորվել ԵՊՀ և Հայ-ռուսական
համալսարանի գիտական խորհուրդների ու ՀՀ ԳԱԱ պատմության
ինստիտուտի ընդհանուր պատմության բաժնի կողմից:

Կարապետյան Ռուբեն

Կ 294 Արաբական երկրների նոր և նորագույն պատմություն:
Բուհական դասագիրք / Ռ. Կարապետյան.- Եր.: ԵՊՀ
հրատ., 2019, 528 էջ:

Դասագիրքն ընդգրկում է արաբական երկրների նոր և նորագույն
պատմության հիմնական իրադարձություններն ու զարգացումները: Քննութ-
յան են ենթարկված արաբական կարևոր երկրների անցյալի և ներկայի ա-
ռանցքային խնդիրները: Ներկայացված են այդ երկրների պատմական զար-
գացման ընդհանուր օրինաչափությունները, հիմնական փուլերն ու առանձ-
նահատկությունները:

Նախատեսված է «Արևելագիտություն», «Պատմություն» և «Միջազգային
հարաբերություններ» մասնագիտություններով սովորող ուսանողների ու
արաբական աշխարհի պատմությամբ հետաքրքրված ընթերցողների համար:

ՀՏԴ 93/94(075.8)
ԳՄԴ 63.3g73

ISBN 987-5-8084-2415-9

©ԵՊՀ հրատ., 2019
© Կարապետյան Ռ., 2019

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	7
ԲԱԺԻՆ I	
ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՆՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ	
(17-րդ դարակեսից մինչև 1918 թվականը).....	10
ԳԼՈՒԽ Ա	
ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԸ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ	11
1. Արաբական երկրների վարչատարածքային բաժանումը, պետական համակարգն ու սոցիալ-տնտեսական վիճակը	11
2. Արաբական երկրները Աբդուլ Համիդ 2-րդի իշխանության տարիներին.....	18
3. Սիրիան, Լիբանանը և Պաղեստինը 19-րդ դարում. Արաբական ազգային-մշակութային զարթոնքը՝ (Ալ-Նահդան) ու Թանզիմաթը	26
Ա. Արաբական ազգային-մշակութային զարթոնքը՝ «Ալ-Նահդան»..	28
<i>Բ. Լիբանանը, Սիրիան և Պաղեստինը Թանզիմաթի ժամանակաշրջանում (1839-1876 թթ.)</i>	32
4. Իրաքը Թանզիմաթի շրջանում.....	39
<i>Ա. Քրդերի ապստամբությունն ու միջցեղային պայտերազմները</i>	39
<i>Բ. Միդիաթ փաշան Իրաքում</i>	43
5. Մահդիի ապստամբությունը Սուդանում.....	46
6. Ալժիրի գրավումը Ֆրանսիայի կողմից և Աբդ ալ-Քադիրի ապստամբությունը	53
7. Արաբիան 19-րդ դարավերջին և 20-րդ դարասկզբին	60
ԳԼՈՒԽ Բ	
ԵԳԻՊՏՈՍԸ 18-19-ՐԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ: ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ԵԳԻՊՏՈՍՈՒՄ	69
1. Նապոլեոնի արշավանքը Եգիպտոս	69
2. Եգիպտոսը Մուհամմադ Ալիի իշխանության օրոք	79
3. Արաբիայի գրավումը Եգիպտոսի կողմից.....	86
4. Եգիպտոսը 1841-1876 թթ.	95

5. Ահմադ Արաբիի ապստամբությունը և Եգիպտոսի նվաճումը Անգլիայի կողմից	100
6. Անգլիայի և Ֆրանսիայի մրցակցությունը Եգիպտոսում.....	109
7. Ներքաղաքական և սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը Եգիպտոսում.....	116
Ա. Ազգային-ազատագրական շարժումը Եգիպտոսում.....	122
8. Եգիպտոսի հայ համայնքը 18-19-րդ դարերում.....	128

ԲԱԺԻՆ II

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ.....142
ԳԼՈՒԽ Ա

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԸ ՄԱՆԴԱՏԱՅԻՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ.....	146
1. Հին օսմանները և երիտթուրքերը	146
2. Արաբական ապստամբությունը Հիջազում.....	154
3. Դավաճանված արաբները	161
4. Արաբական երկրների ազգային-ազատագրական պայքարը և Ֆրանսիան	170
5. Ազգային-ազատագրական պայքարը Սիրիայում և Լիբանանում (1920-1946 թթ.).....	179
6. Սուդանը և Լիբիան անկախության համար մղված պայքարում	190

ԳԼՈՒԽ Բ

**ԱՐԱՐԱ-ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԵՎ ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԸ.....**

202	202
1. Իսրայել պետության ստեղծումը.....	202
2. 1948 թ. առաջին արաբա-իսրայելյան պատերազմը.....	217
3. Սիրիան 1945-1970 թթ.	220
4. Սառը պատերազմի տարածումը Արաբական Արևելքում. հեղաշրջումներ ու հակամարտություններ	230
5. 1967 թ. արաբա-իսրայելյան «վեցօրյա» պատերազմը	250
6. 1970 թ. հորդանանյան ճգնաժամը	257
7. 1973 թ. արաբա-իսրայելյան պատերազմը	265
8. Քաղաքացիական պատերազմը Լիբանանում (1975-1989 թթ.).....	273
9. 1978 թ. Քեմփ-Դևիդի համաձայնագիրը Եգիպտոսի և Իսրայելի միջև.....	291

10. 1982 թ. Իսրայելի ներխուժումը Լիբանան.....	303
11. Սիրիան և «Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպությունը»	322

ԳԼՈՒԽ Գ

ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՆ ՈՒ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ 20-րդ ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ - 21 ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ.....

1. Իրանա-իրաքյան պատերազմը (1980-1988 թթ.).....	332
2. Իրաքի ներխուժումը Քուվեյթ: Դրդապատճառներն ու հակասադդամական միջազգային կոալիցիայի ձևավորումը.....	340
3. Իրաքյան պատերազմը (2003-2011 թթ.).....	357
4. Նավթային գործոնն Արաբական Արևելքում.....	364
5. Զրային հակամարտությունը Մերձավոր Արևելքում	376
<i>Ա. Տիգրիս-Եփրատյան ավազանը.....</i>	<i>378</i>
<i>Բ. Նեղոսի ավազանը.....</i>	<i>380</i>
<i>Գ. Հորդանանի ավազանը.....</i>	<i>382</i>
<i>Դ. Արևմտյան արևի ջրային աղբյուրը.....</i>	<i>383</i>

ԳԼՈՒԽ Դ

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ

1. 1991 թ. Մադրիդյան մերձավորարևելյան համաժողովը՝ խաղաղության նոր գործընթացի սկիզբ (1990-2000 թթ.)	385
2. Սիրիա – Իսրայել. չօգտագործված հնարավորությունները և ապագա հեռանկարները խաղաղության հաստատման համար (1991-2001 թթ.).....	399
3. Երուսաղեմի հիմնախնդիրը պաղեստինա-իսրայելյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում	413
<i>Ա. Տեղեկություններ «Հին քաղաքի» մասին.....</i>	<i>417</i>
<i>Բ. Պաղեստինյան և իսրայելյան դիրքորոշումները Երուսաղեմի կարգավիճակի վերաբերյալ</i>	<i>419</i>

ԳԼՈՒԽ Ե

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՐԴԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

1. Իսլամական արմատականություն (ֆունդամենտալիզմ)	422
2. «Արաբական գարուն». պատճառներն ու հետևանքները.....	434
3. Սիրիական ճգնաժամը.....	445
4. Աշխարհաքաղաքական նոր իրավիճակ Մերձավոր Արևելքում.....	457

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1	469
Հայ-եգիպտական հարաբերությունները (1991-2017 թթ.).....	469
<i>Ա. Քաղաքական համագործակցություն</i>	469
<i>Բ. Առևտրափոխանակական հարաբերություններ</i>	472
<i>Գ. Գիտակրթական համագործակցություն</i>	476
<i>Դ. Համագործակցություն մշակույթի բնագավառում</i>	480
<i>Ե. Եգիպտահայ համայնքն այսօր</i>	482
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2	485
Կահիրեի համալսարանում Հայագիտական կենտրոնի հիմնադրման պատմությունը	485
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 3	495
ՀՀ-Արաբական պետությունների լիզա համագործակցության պատմությունից.....	495
Ուսումնական հիմնական գրականություն	502
Գրականություն լրացուցիչ ընթերցանության համար	503

ՆԱԽԱԲԱՆ

Հայ ժողովրդի պատմությունն անքակտելիորեն կապված է Մերձավոր Արևելքի՝ այն անմիջական ու կենսական տարածաշրջանի հետ, որտեղ կայացել է Հայոց պետականությունը՝ արձանագրելով իր անկումներն ու վերելքները, հաղթահարելով գոյութենական սպառնալիքները, անընդհատ բախվելով խաղաղության ու պատերազմի հիմնախնդիրները լուծելու պարտադրանքներին: Այդ տարածաշրջանում էլ բազմադարյա սերտ առնչություններով մենք կապված ենք մեր անմիջական հարևան արաբ ժողովրդի հետ և ակնհայտ է, որ արաբական երկրների պատմության ուսումնասիրումը շարունակում է առաջնային խնդիր մնալ հայ ժողովրդի համար:

Արաբագիտությունը մեր նորանկախ պետության գիտական կարևորագույն ուղղություններից մեկն է: Դեռևս խորհրդային տարիներին Հայաստանում ձևավորված արաբագիտության դպրոցն իր նշանակալի ավանդը ներդրեց ոչ միայն խորհրդային, այլև համաշխարհային արևելագիտության զարգացման գործում: Այդ ասպարեզում առաջնային ու նշանակալի դերակատարություն ունեցան հայ արաբագետների պատրաստման երկու դարբնոցները՝ Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետն ու ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտը: Չնայած ՀՀ անկախացումից ի վեր, դժվարին պայմաններում վերոնշյալ հաստատությունների գործադրած ջանքերին և իրականացված հսկայածավալ աշխատանքներին՝ այսօր, այնուամենայնիվ, նկատելի է հատկապես ուսանողության համար հրատարակված հայերեն մասնագիտական գրականության (դասագրքերի, ձեռնարկների ևն) պակասը: Ահա այդ հանգամանքն էլ դարձավ «Արաբական երկրների նոր և նորագույն պատ-

մություն» ուսումնական ձեռնարկի նախապատրաստման և 2003 թ. հրատարակման հիմնական դրդապատճառը: Փաստորեն, այն հայերեն առաջին ձեռնարկն էր մեր իրականության մեջ:

Արաբական երկրների պատմությանը նվիրված այս նոր՝ արդեն բուհական դասագիրքը հրատարակման նախապատրաստելիս և արդիական որոշ հարցեր լուսաբանելիս փորձել ենք ձեռքազատվել գաղափարախոսական երանգավորումներից ու քաղաքականացված կամ անվերապահ և անբեկանելի գնահատականներից:

Նկատենք, որ ընդարձակ ժամանակագրական սահմանները զգալիորեն խոչընդոտել են յուրաքանչյուր թեմայի համապարփակ լուսաբանմանն ու մանրամասն ներկայացմանը: Ուստի քննարկման հիմնական առարկա ենք դարձրել արաբական պատմության կարևորագույն իրադարձություններն ու դեպքերը՝ համարժեք գնահատական տալով ինչպես արաբական աշխարհում նրանց ունեցած ազդեցությանը, այնպես էլ բազմաթիվ գործիչների գործունեությանն ու նրանց թողած ժառանգությանը:

Հայտնի է, որ պատմական գործընթացների հետազոտությունների ժամանակակից մակարդակը, հատկապես արաբական տասնյակ երկրների առկայության պայմաններում պահանջում է հսկայաձավալ փաստացի նյութերի և աղբյուրների հետազոտում ու մշակում: Սակայն չունենալով նման նպատակ՝ սույն դասագրքում մենք ոչ թե ներկայացրել ենք յուրաքանչյուր արաբական երկրում տեղի ունեցած պատմական զարգացումները, այլ արաբական երկրների ընտրությունը պայմանավորել ենք արաբական աշխարհում նրանց ունեցած դերի կարևորությամբ, ինչպես նաև Հայաստանի ու հայ ժողովրդի պատմության հետ առնչությունների ծավալով ու խորությամբ: Ուստիև նյութի մատուցման ընթացքում առանձնակի ուշադրությամբ ենք անդրադարձել Եգիպտոսի, Սիրիայի,

Լիբանանի, Իրաքի և արաբական այլ երկրների նոր ու նորագույն պատմության առանցքային հարցերին, ներառել ենք ժամանակակից արաբագիտության հիմնական դրույթները, ինչպես նաև գիտական շրջանակներում արժարժվող բազում թեմաները:

Արաբական երկրների պատմության տեսական խնդիրների իմաստավորումը թույլ է տալիս ոչ միայն խորությամբ ուսումնասիրել փաստագրական նյութը, այլև հասկանալ պատմության օրինաչափություններն ընդհանրապես, ներկայացնել սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական իրադարձությունների և երևույթների փոխկապակցվածությունն ու փոխապայմանավորվածությունը: **Անցյալը շատ դեպքերում իր որոշիչ հետքն է թողել և շարունակում է մեծապես ազդել արաբական երկրներում ստեղծված ներկայիս իրավիճակի վրա:**

Դասագիրքը նպատակ ունի նաև ներկայացնելու ուսանողներին արաբական երկրների պատմական զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունները, հիմնական փուլերը, տարբեր միտումներն ու առանձնահատկությունները, որոնք առարկայի և ուսուցման գործընթացի անփոխարինելի ու անհրաժեշտ բաղադրիչներն են:

ԲԱԺԻՆ I

ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՆՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ (17-րդ դարակեսից մինչև 1918 թվականը)

Արաքական երկրների նոր պատմությունը ընդգրկում է մի ժամանակաշրջան, երբ հաստատվում և զարգանում էին կապիտալիստական հարաբերությունները: Արաքական երկրների տեսանկյունից այդ դարաշրջանը բնութագրվում էր Եվրոպական տերությունների կողմից դրանք գաղութների և կիսագաղութների վերածելու համար մղված պայքարով և Արևելքի ժողովուրդների ազգային-ազատագրական շարժման զարթոնքով:

Որպես նոր պատմության սկզբնական բնագիծ՝ պաշտոնական պատմագրության մեջ պայմանականորեն ընդունված է 17-րդ դարի կեսը, երբ անգլիական հեղափոխության միջոցով Եվրոպան ազատագրվեց ֆեոդալիզմի կապանքներից՝ ճանապարհի հարթելով կապիտալիզմի սրընթաց զարգացման և, որպես դրա հետևանք, Եվրոպական տերությունների գաղութային ակտիվ քաղաքականության ծավալման համար: Սակայն այն ժամանակ, երբ Եվրոպան թերափվում էր միջնադարյան հետամնացությունից, արաքական աշխարհը տնքում էր Օսմանյան կայսրության դաժան ու հետադիմական լծի տակ:

Արաքական երկրների նոր պատմության վերջնական տարեթիվը 1918 թվականն է, երբ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտը սկիզբ դրեց չորս դար տևած Օսմանյան տիրապետության կործանմանը և փակեց արաքական երկրների պատմության թերևս ամենամռայլ էջը՝ նրանց համար բացելով ազգային անկախության նվաճման և ինքնուրույն պետությունների ստեղծման պատմական փուլը: